

**W KRĘGU *PAMIĘTNIKA UMIEJĘTNOŚCI
MORALNYCH I LITERATURY* ORAZ
WARSZAWSKIEJ DZIAŁALNOŚCI
NAUKOWO-LITERACKIEJ KRYSTYNA
LACHA SZYRMY**

ANETA KWIATEK

Uniwersytet Jagielloński,

Katedra Historii Literatury Oświecenia i Romantyzmu Wydziału Polonistyki

ABSTRACT

About *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* and Krystyn Lach Szyrma's educational and literary legacy in Warsaw

This article analyzes the contents of *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*. It was monthly magazine, published in the years 1830 in Warsaw. *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* was edited by Krystyn Lach Szyrma who was a professor of philosophy at Warsaw University from 1824 to 1831 as well as writer, journalist, translator, political activist and a pioneer of Polish-British cultural relations. *Pamiętnik* was a good example of the heterogeneity of the magazines of that time, as well as the general development trends of contemporary press. Despite the ephemeral nature, censorship and financial limitations, frequent changes of editors and contributors the magazine played an important role in both contemporary literary polemics and dissemination of literature.

Keywords: Polish press, 19th century, history of press, periodical press of Warsaw, *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*

✉ Adres do korespondencji: Katedra Historii Literatury Oświecenia i Romantyzmu Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego; Kowalowy 136, 38-200 Jasło; aneta.kwiatk@interia.eu

W przekonaniu, iż takowe pismo z ogólnych potrzeb oświaty, literatury narodowej i zakładów naukowych wynika i aby godnie wyższym widokom odpowiedzieć mogło, powinno być owocem wspólnego najuczeńszych mężów usiłowania, wzywam przeto rodaków, aby to moje naukowe przedsięwzięcie, jako dobro literatury narodowej na celu mające, swoim światłem i swoją życzliwością wspierać raczyli (Szyrma i in. 1830, s. 1).

Słowa redaktora Krystyna Lacha Szyrmy, pełnego entuzjazmu i naukowej pasji, określają zasadniczy profil i cel *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury*, wydawanego w Warszawie od stycznia do listopada 1830 roku. Próbując przyjrzeć się roli, jaką *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* odegrał w życiu kulturalno-literackim epoki, trzeba postawić pytania: jakie nazwiska oraz dzieła upowszechniał, jak przedstawiał się jego program na tle ówczesnych prądów literackich, jakie nowe wartości wniósł do polskiej kultury?¹ I dalej: czy spełnił ambicje naukowe redaktora? Czy związany był bliżej z Puławami², z którymi splotyły się losy jego wydawcy? Znalezienie odpowiedzi na te pytania jest zadaniem trudnym, gdyż drugie piętnastolecie XIX wieku to okres bujnego rozwoju prasy (por. Giełżyński 1962; Łojek 1966; Pusz 1979; Gajkowska 1991, s. 144–156)³.

Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury powstał w wyniku podziału na dwa odrębne czasopisma *Pamiętnika Warszawskiego Umiejętności Czystych i Stosowanych*, ukazującego się w roku 1829, redagowanego przez Krystyna Lacha Szyrmę, Stanisława Franciszka Janickiego i Marka Antoniego Pawłowicza, profesorów Uniwersytetu Warszawskiego. Wydawca kontynuował dział poświęcony dyscyplinom humanistycznym i literaturze zamieszczany w *Pamiętniku Warszawskim Umiejętności Czystych i Stosowanych*, znacznie go jednak rozbudowując i kładąc nacisk zwłaszcza na interesującą go problematykę filozoficzną, pedagogiczną oraz historyczną i na literaturę. Pawłowicz i Janicki również podtrzymywali tradycje *Pamiętnika Warszawskiego Umiejętności Czystych i Stoso-*

¹ Podobne pytania postawił Zdzisław Libera (1994, s. 346–354).

² Stosowana w artykule nazwa Puławy nie odnosi się do samej miejscowości, ale obejmuje przede wszystkim środowisko kulturalno-literackie skupione wokół książęcej rodziny Czartoryskich w XVIII i XIX wieku.

³ Cecylia Gajkowska jako ważną cezurę związaną z liczbą wydawanych w tym okresie pism wskazała rok 1825, po którym – zdaniem badaczki – nastąpiło widoczne ożywienie życia umysłowego i czasopiśmiennictwa. Ważniejsze wtedy pisma to: *Biblioteka Warszawska* Franciszka Salezego Dmochowskiego, *Rozrywki Literackie* Adama Tomasza Chłędowskiego, *Dziennik Warszawski*, *Gazeta Polska*, *Kurier Polski*, które zostały krótko scharakteryzowane pod koniec niniejszego artykułu. Już dziesięciolecie wcześniejsze przynosi interesujące wydawnictwa, m.in. *Gazetę Literacką* Adama Tomasza Chłędowskiego, *Astreę* Franciszka Grzymały, *Dziennik Nadwiślański* Tadeusza Krępowieckiego, *Pustelnika Londyńskiego z Ulicy Pikadilly*, kilkakrotnie wznawiany jest *Pamiętnik Warszawski*, a od 1815 ponownie ukazuje się *Dziennik Wileński*. Bardzo ważnym inicjatorem i współtwórcą ówczesnego ruchu wydawniczego był Bruno Kiciński, który w latach 1817–1823 redagował wiele gazet i periodyków o charakterze politycznym i literackim, np. *Tygodnik Warszawski*, *Tygodnik Polski i Zagraniczny*, *Tygodnik Polski*, *Wandę*, *Gazetę Codzienną Narodową i Obcą*, *Kurier Warszawski*, *Pamiętnik Zagraniczny*.

wanych, redagując wspólnie *Pamiętnik Fizycznych, Matematycznych i Statystycznych Umiejętności z Zastosowaniem do Przemysłu*.

Krystyn Lach Szyrma otrzymał katedrę filozofii Uniwersytetu Warszawskiego 15 listopada 1824 roku, wkrótce po powrocie z ekskursji po Anglii i Szkocji. Zanim osiadł w Warszawie, związany był z Puławami i Sieniawą, gdzie znalazł się po uzyskaniu tytułu magistra filozofii dzięki rekomendacji Jędrzeja Śniadeckiego. Otrzymał tam posadę nauczyciela domowego u księcia Konstantego Adama Czartoryskiego, który powierzył mu opiekę nad synem Adamem Konstantym. To tam zaczął pracę nad przekładami z literatury greckiej, a także poznał etnografa Adama Czarnockiego, co odnowiło jego wcześniejsze zainteresowania folklorem. To w końcu stamtąd wyruszył wraz ze swym podopiecznym w czteroletnią podróż po Anglii i Szkocji, dzięki której kształtował swój warsztat naukowy i oddał się studiom nad filozofią i literaturą angielską. Jak wiele zawdzięczał dwóm siedzibom Czartoryskich, Puławom, ale przede wszystkim Sieniawie, pisał w liście do Adama Jerzego Czartoryskiego:

Zdawałem się [w Sieniawie] nabywać prawdziwszego pojęcia o działaniu nauk, szczególnie moralnych na przeznaczenie i losy człowieka. Wiadomości starożytne, zamiast wprzód były moim celem, zostały odtąd tylko środkiem, ale środkiem bez którego osiągnięcie wyższego celu nie było podobne. Zgoła, winieniem Sieniawie, że mnie otrząsnęła ze szkolnego kurzu (Szyrma 1818, k. 14).

Szyrma, bogatszy w doświadczenia z angielskiej podróży, założył z ośmioma akcjonariuszami⁴ drukarnię pod firmą Antoniego Gałęzowskiego, w której dwa lata później drukowany był *Pamiętnik*. Urządził w drukarni dział litograficzny, sprowadził z Francji najnowsze maszyny drukarskie, a z Anglii czcionki, co sprawiło, że przekształcił ją w jedną z najnowocześniejszych pracowni tego typu w stolicy (Chojnacki i Dąbrowski 1971, s. 66)⁵. Jego warszawska działalność to także zaangażowanie w prace Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, którego członkostwo otrzymał dzięki wydaniu dzieła „Anglia i Szkocja. Przypomnienia z podróży roku 1820–1824 odbytej” oraz wykładom z języka angielskiego w Instytucie Politechnicznym, który rozpoczął swoją działalność w 1827 roku⁶.

⁴ Członkami spółki, oprócz Lacha Szyrmy, byli m.in. Wilhelm Malcz, Karol Hoffman, Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Łukasz Gołębiowski, również drukujący w piśmie współnika.

⁵ Autorzy zwracają uwagę na ambicje Lacha Szyrmy, który pragnął konkurować z drukarnią Glücksberga i nawiązał w tym celu stosunki z księgarzami wileńskimi.

⁶ Na potrzeby Instytutu Politechnicznego Szyrma wydał pionierską „Książkę wypisów angielskich z słownikiem ułożoną dla użytku młodzieży Instytutu Politechnicznego”. Książka obejmuje 8 rozdziałów: Detached, Sentences; Anecdotes, Celebrated Characters; Moral Extracts, Dialogues; Letters, Mercantil Expressions, Wights-Measures; Commerce, Art and Sciences; Poetry. Podobnie jak „Anglia i Szkocja. Przypomnienia z podróży”, która była wyjątkowym kompendium wiedzy o Anglii, i ta pozycja była wyjątkowa wobec niewielkiej liczby książek przeznaczonych ówczesnie do nauki języka angielskiego. Ostatnio, nie deprecjonując osiągnięcia Szyrmy, Mirosława Podhajecka zwróciła uwagę na zależności słownika dołączonego do „Książki wypisów angielskich” od kilku ówczesnych prac tego typu, zwłaszcza od „Wypisów angielskich, czyli księgi pożytecznej

Lach Szyrma, wydając swoje czasopismo, nie odciął się od profilu zarysowanego przez *Pamiętnik Warszawski Umiejętności Czystych i Stosowanych*, nawiązując do niego nie tylko w nazwie nowego pisma⁷, lecz także w wybieranych doń artykułach. Obecność w *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury* statystyki czy ekonomii politycznej tłumaczy definicja umiejętności moralnych, którą zawarli redaktorzy w „Przedmowie” do pisma wydawanego w 1829 roku, poświęconego umiejętnościom moralnym, przyrodniczym i matematycznym⁸. Przez umiejętności moralne rozumieli „działania umysłowe pod względem ich wpływu na nauki, sztuki i życie społeczne, jak ekonomia przemysłowa, statystyka, historia, krytyka, pedagogika” (Szyrma 1829, s. 1).

Lach Szyrma stał się propagatorem umiejętności moralnych i literatury na kilkanaście lat przed swoją działalnością wydawniczą. Już w liście pisanym do Adama Jerzego Czartoryskiego 3 czerwca 1819 roku dzieli się z księciem swoim projektem naukowym zakładającym stworzenie dzieła, które dotyczyć miało historii powszechnej oświaty. Byłaby to „historia wyjaśniająca zarody i postępy nauk w ogólności, przyczyny ich wzrostu i upadku w różnych wiekach i narodach, jaki wpływ miały na nie rządy, religia, klima, związki ludów obopólne itd. Historia obejmująca to, cokolwiek rozum, czucie i wyobraźnia utworzyły, i jakimi w swoim działaniu szły drogami” (Szyrma 1818, k. 14). Projekt ten oparł Lach Szyrma na założeniu, że podstawą oświaty są badania mające opisać przyczyny kształtowania się różnych zjawisk kulturalnych, a jednocześnie ujmujące je w integralną całość. Kontynuując opis swojego projektu, wyjaśnia zakres rozumienia tak pojętej historii:

W zakres tej historii wchodzić będzie filozofia moralna z krótkim wykładem jej systematów, nauki i sztuki wyzwolone, jak to: poezja i wymowa, snycerstwo, malarstwo, muzyka, architektura, uważne stosownie do wieków rozmaitego charakteru ludów, do których należą i tyle tylko, ile powszechne czucie pojmuje i porządek historyczny wymagać będzie (Szyrma 1818, k. 14).

Zdając sobie sprawę z rozmachu planowanego przedsięwzięcia, ale i „pozytku” dla rodaków czy znaczenia dla nauki, Szyrma zamierzał, mimo przewi-

i łatwej do czytania...”, po której następuje słownik angielsko-polski, wydanych przez Józefa Zawadzkiego w Wilnie (1813) (por. Podhajecka 2013, s. 142–159).

⁷ Tradycja nadawania czasopismom nazwy *pamiętnik* sięga lat osiemdziesiątych XVIII wieku. W latach 1782–1792 Piotr Świttkowski redagował w Warszawie miesięcznik *Pamiętnik Historyczno-Polityczny, Ekonomiczny, Przypadkowy, Ustaw, Osób, Miejsc i Pism* (do 1784 jako *Pamiętnik Polityczny i Historyczny*), w którym propagowano reformy ustrojowe i rozwój ekonomiczny kraju. W latach trzydziestych XIX wieku, kiedy wychodził *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* i jego poprzednik *Pamiętnik Umiejętności Czystych i Stosowanych*, tradycja ta była już ugruntowana, bowiem do tego czasu ukazało się co najmniej 30 czasopism zawierających w tytule słowo *pamiętnik*.

⁸ Inne dziedziny, którym poświęcone zostały artykuły z czasopisma, to m.in. filozofia, pedagogika, ekonomia polityczna, statystyka, historia, filologia, estetyka, krytyka, fizyka, chemia z zastosowaniem, botanika, fizjologia roślin, mineralogia, geologia, astronomia, mechanika, budownictwo, archeologia.

dywanego trudu, pracować nad swym dziełem długie lata⁹. Rozumienie historii zaproponowane przez pisarza i wyjaśnienie zakresu pracy sugeruje, że projekt ten dotyczył nie tyle historii powszechnej oświaty, ile historii oświaty i kultury (Chojnacki i Dąbrowski 1971, s. 51–52). Szyrma nie zrealizował przedsięwzięcia pod planowaną nazwą, ale jego warszawska i emigracyjna działalność kulturalno-literacka ma wiele wspólnego z tą koncepcją. Najbliższy temu przedsięwzięciu był jako wydawca *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury*, poświęcając 11 zeszytów¹⁰ swojego pisma filozofii, polityce, ekonomii politycznej, statystyce, historii, estetyce, krytyce, pedagogice, literaturze pięknej, a także różnościami, w których zamieszczane były informacje o nowych publikacjach, aktualnościach naukowych i przedsięwzięciach kulturalnych¹¹.

Wydaje się, że projekt naukowy i warszawskie pismo¹² łączy rozumienie zadań nauki, która ma, zdaniem pomysłodawcy projektu i redaktora *Pamiętnika*, wpływać na rozwój intelektualny odbiorców. Łączy je także Francis Bacon właśnie jako twórca nowożytnego rozumienia nauki. „Bacon – wyznał Lach Szyrma Adamowi Jerzemu Czartoryskiemu – podał mi pierwszą myśl do tego przedsięwzięcia” (chodzi o historię powszechną oświaty) (Szyrma 1818, k. 14)¹³. *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* poprzedza więc motto zaczerpnięte od angielskiego filozofa: *Pessima res est errorum apotheosis, et pro peste intellectus habenda est, si vanis accedat veneratio*¹⁴.

⁹ Podkreślając znaczenie tej pracy dla nauki, pisał dalej do Adama Jerzego Czartoryskiego: „taka praca, puszczając w obieg mnóstwo wyobrażeń systematycznie zebranych, poznawanych ze sobą i sumiennie ocenionych, rozpędzi mgły i rozjaśni horyzont naukowy – zniszczy przesady i przywidzenia szkodliwe dla niektórych gałęzi nauki i ich zwolenników, co pochodzi ze źródeł znaczniejszych części człowieka, co jego istotę począwszy od Sokratesa aż do Kanta uszlachetniało, i ważnym jest dodatkiem do jego historii moralnej, to nie może być próżnym marzeniem ani skutkiem urojeń głów zagorzałych; owszem rzeczą nie pogardy ale podziwienia godną (Szyrma 1818, k. 14).

¹⁰ W zeszytach połączonych w tomie IV umieszczono niepełny zeszyt XII, na który złożył się artykuł „O nowej metodzie uczenia P. Jacotot”, w którym przedstawiona została metoda nauki czytania i pisania francuskiego pedagoga Jeana Josepha Jacotota oraz obszerne wyjaśnienia dotyczące uwiecznienia przez władze carskie profesora historii Uniwersytetu Wileńskiego Ignacego Onacewicza.

¹¹ Dział „Różnościami” i informacje o nowych dziełach posiadał również *Pamiętnik Warszawski Umiejętności Czystych i Stosowanych*.

¹² Podobnie wyjaśniony został cel powołania *Pamiętnika Umiejętności Czystych i Stosowanych* przedstawiony w Przedmowie: „Celem niniejszego *Pamiętnika*, podobnie jak wszystkich pism czasowych, jest rozwijanie w rozlicznych kierunkach poznania ludzkiego i upowszechnienie jego nabytków stosownie do postępów oświaty naszego wieku. Główna osnowa *Pamiętnika Umiejętności* nastęrczać będzie poważne i pożyteczne przedmioty do czytania, oraz wskazywać ich źródła w kraju i za granicą. Bez teorii ani pomysłów można o nauce umiejętności: ona jest jej rozwinięciem i uporządkowaniem: ona dopomaga do ścisłego jej prawdy wykładu” (Szyrma 1829, s. 1).

¹³ Lach Szyrma z pewnością odniósł się tutaj do Baconowskiego pojmowania nauki, rozumianej szeroko, a dzielącej się na poszczególne dziedziny według odpowiadających im władz duszy, gdzie historii odpowiada pamięć, poezji – wyobraźnia, filozofii – rozum.

¹⁴ Motto pochodzi z dzieła „*Novum Organum Scientiarum*” (1620), zawierającego wiele poglądów Bacona na naukę. Również periodyk wydawany z Janickim i Pawłowiczem poprzedza motto zaczerpnięte z pism tego filozofa: *Hominis imperium is res in solia artibus et scientia pointur*.

Na stronie tytułowej *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* oprócz cytatu z Bacona znajdują się: numer zeszytu, tytuł, nazwa drukarni, rok i miejsce wydania. Pasek tytułowy umieszczony jest także na okładce czasopisma, którą dodatkowo zdobi grafika w postaci bordiury z ornamentem roślinnym. W dolnej części ramki okalającej pasek tytułowy czasopisma umieszczono miesiąc ukazania się danego zeszytu. Na grzbiecie każdego zeszytu widnieje numer, miesiąc oraz rok wydania czasopisma. Tył okładki, na którym znajduje się spis treści, również zdobi ornamentalna ramka.

Trzy kolejne numery czasopisma, które w zamierzeniu redaktora miały się składać na jeden tom, mają ciągłą paginację, a przypisy, w których często drukowano komentarze Szyrmy, podawane są u dołu strony. Nazwiska autorów bądź ich kryptonimy umieszczano pod artykułem lub w spisie treści. Na odwrocie okładki znajdowała się nota, sporządzona przez Krystyna Lacha Szyrmę, w której redaktor wymieniał tytuły działów mające się składać na poszczególne numery czasopisma, informował o przedpłacie i określał profil pisma. Cena przedpłaty rocznej w Warszawie wynosiła 36, kwartalnej 11, rocznej z uwzględnieniem opłaty pocztowej 41 złotych polskich. Przedpłata przyjmowana była u wydawcy w kantorze drukarni Gałęzowskiego, a także w pięciu innych drukarniach warszawskich – u Natana Glücksberga, Antoniego Brzeziny, Józefa Węckiego, Kermena i Huguesa oraz Ciechanowskiego, a także we wszystkich urzędach pocztowych (Szyrma i in. 1830, s. 1).

W *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury* kontynuowano przekłady i objaśnienia z filozofii i estetyki zachodnioeuropejskiej, zapoczątkowane w *Pamiętniku Umiejętności Czystych i Stosowanych*¹⁵. Czasopismo Szyrmy otwiera rozprawa „Duch filozoficzny, jego określenie i znamiona. Myśli wyjęte z dzieła De l’usage et de l’abus de l’esprit philosophique durant le dix-huitième siècle” Jean-Étienne-Marie Portalisa, przetłumaczonego przez Stanisława Kłokockiego. Z rozprawy Portalisa, która w Paryżu ukazała się 13 lat po śmierci autora, w roku 1820, tłumacz eksponuje tezę o wyższości „ducha filozoficznego nad samą filozofią”. Dalsze części rozważań, zamieszczone w kolejnych zeszytach, zatytułował redaktor: „O stosunkach ducha filozoficznego do umiejętności dokładnych i o jego skutkach w metafizyce” oraz „O różnych zasadach moralności”. Kontynuując przekład francuskiego myśliciela, stara się autor wydobyć z niego odpowiedź na pytanie: „Dlaczego nowocześni filozofowie późno zajęli się moralnością i jakie było postępowanie ich w tej ważnej nauce”, które jest jednocześnie tytułem rozprawy z siódmego zeszytu *Pamiętnika*.

W pierwszym zeszycie *Pamiętnika* Lacha Szyrmy ukazało się tłumaczenie rozprawy Friedricha Schillera „Über das Erhabene”. Translator i komentator,

¹⁵ Wcześniejszy *Pamiętnik Umiejętności Czystych i Stosowanych* zawierał przekłady pism Hugh’a Blaira, szkockiego oświeceniowego teoretyka literatury, z którego „Lectures on Rhetoric and Belles Lettres” (1783) tłumaczono zwłaszcza fragmenty dotyczące kwestii smaku. Pismo mieściło także m.in. wspomnienie i biografię Friedricha Schlegla, fragmenty translacji z pism pani de Staël.

również Stanisław Kłokocki, zatytułował swoje rozważania „O wzniosłym”, z czego wytłumaczył się jeszcze przed wykładem myśli niemieckiego pisarza:

Potrzebny jest konieczny wyraz w języku polskim na oddanie *sublime* w francuskiej i *das Erhabene* w niemieckiej mowie używanego. Ze wzniesiony tylko ku wyższemu wyobrażeniom umysł, może mieć uczucie i pojęcie tego, co łacinnicy nazywali *sublime*, a za nimi Francuzi; przeto śmiem to rozumowe pojęcie, czyli ideę nazwać wzniosłem, nim komu z ziomeków moich trafniejszy wyraz na myśl przyjdzie (Kłokocki 1830, s. 335)¹⁶.

Artykuły dotyczące filozofii i estetyki wyraziście korespondują z zamierzeniami i zainteresowaniami Lacha Szyrmy. W recenzji „Wstępu do filozofii” (1824), który przygotował Szyrma jako rozprawę konkursową na stanowisko profesorskie na Wydziale Filozoficznym Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, do tychczasowy profesor filozofii Adam Ignacy Zubelewicz pisał:

Pochwalam zamiar moralny jego pracy [czyli „Wstępu do filozofii” – A.K.], przyznaję mu jasność tłumaczenia się i myśli w nim [we wspomnianej pracy – A.K.] zawarte, choć nie nowe, uważam za przydatne dla młodzieży. Ale na próżno szukać będzie Wydział zaokrąglonej całości, bo do tego, jak sam autor przyznaje, nie miał potrzebnego czasu, a nawet nie było jego zamiarem. Chce on tylko drogą eklektyczną, która pomimo poważne zdanie Ancyllona, nigdy systemat filozofii do skutku nie przyjdzie, zakorzenić, jak mówi, filozofię w Polsce [...]. W IV rozprawie przystąpił autor do filozofii, która podług niego jest „nauką o przyrodzeniu człowieka”, pomnożywszy tym sposobem nieprzeliczone wyobrażenia, jakie po wszystkie czasy miano o filozofii, rozkłada się na trzy główne podziały [wyodrębnił trzy działy filozofii – A.K.], z których pierwszy obejmuje naukę o ciele, drugi naukę o duszy, a trzeci etykę w obszernym znaczeniu wziętą [...]. Rozprawę VII i VIII poświęcił autor na objaśnienia zmysłów [...]. Rozprawa IX i X z przedmiotu, który obejmują, są najważniejsze. Bo cóż jest ważniejsze w filozofii nad rozbiór władz umysłowych i wywód ustaw, podług których działają. Tu autor próbował najwidoczniej sił swoich i chociaż za śmiało odrzucił teorie poprzedników, te nawet, z których wyraźnie korzystał. Chociaż przecież przyjęciem umienia za najwyższą zasadę poznania nie zaspokoił czytelnika – jednakże widać w nim pisarza myślącego, który lepiej rozjaśnniejszy drogę, którą sobie wybrał, dopomoże uczniom swoim w dążeniu do intelektualnej i moralnej doskonałości (cyt. za: Dienstl-Kaczyńska 1937, s. 347–348).

W korespondencji z profesorem historii powszechnej Uniwersytetu Wileńskiego, swoim opiekunem z okresu młodości, Ignacym Żegotą Onacewiczem, Szyrma pisał krótko o swoich wykładach z filozofii: „Trzymam się ściśle ducha szkoły szkockiej, radzę się jednak Niemców i Francuzów. Powszechnie, że mój wykład jest gruntowny i stosuję wszystko do praktyki” (cyt. za: Dienstl-Kaczyńska 1937, s. 348). Wybrane do *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatary* teksty z zakresu filozofii i estetyki świadczą o próbie „zakorzenienia” tych dziedzin nauki w Polsce nie tylko na gruncie uniwersyteckim. W przeznaczonych do czasopisma pracach poruszone zostały przede wszystkim rudymtarne

¹⁶ W *Pamiętniku Umiejętności Czystych i Stosowanych* również zamieszczane były tłumaczenia Stanisława Kłokockiego z tego zakresu m.in. „O entuzjazmie. Z pism pani de Staël” (t. 4, s. 117–134).

zagadnienia, dotyczące samego pojęcia filozofii, a także przedstawione dociekania o moralności, które szczególnie interesowały Szyrmę, skoro we „Wstępie do filozofii” podkreślał miejsce i znaczenie etyki w nauce. Rozprawy z zakresu estetyki opublikowane w *Pamiętniku Umiejętności Czystych i Stosowanych* oraz *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury* przenoszą na grunt polski osiągnięcia szkockich estetyków i teoretyków literatury, a nade wszystko nowsze niemieckie koncepcje estetyczne.

Uwagi pedagogiczne rozpoczyna przekład „O zmianie wychowania młodzieży szlacheckiej”, będący tłumaczeniem Charles’a Victora de Bonstetena, dokonanym także przez Stanisława Kłokockiego¹⁷. Ważne zagadnienia pedagogiczne, związane z zadaniami uczonych i nauczycieli, porusza Krystyn Lach Szyrma w artykule „O powołaniu uczonych i przeznaczeniu stanu nauczycielskiego, z powodu przyznania doktoratu Michałowi Kubeszewskiemu”, wygłoszonym wcześniej na uniwersytecie. Pedagogika zajmowała ważne miejsce w działalności Szyrmy, a także w środowisku puławskim, z którym był związany. To w Puławach Szyrma rozpoczął pracę jako pedagog, tam też zapoznał się z zachodnioeuropejskimi koncepcjami pedagogicznymi¹⁸.

Szczególnie ważna była dla Czartoryskich metoda nauczania początkowego szwajcarskiego myśliciela Johanna Heinricha Pestalozziego oraz myśl Josepha Lancastra, twórcy metody wzajemnego nauczania, założyciela szkół elementarnych i zakładów kształcenia nauczycieli ludowych. W trakcie podróży po Wyspach Brytyjskich Szyrma odwiedził edynburską placówkę opartą na założeniach Lancastra, a refleksje zawarte w jego „Przypomnieniach z podróży” świadczą o zainteresowaniu angielskimi koncepcjami edukacyjnymi¹⁹.

Do rozdziałów poświęconych polityce weszły między innymi artykuły: „Obecny stan Żydów w rozmaitych krajach”, tłumaczony z angielskiego czasopisma literacko-politycznego *The Quarterly Review*, oraz „Teoria judaizmu z zastosowaniem do reformy Żydów”, translacja fragmentów z „*Theorie Du Judaisme*” Luigiego Aloisi Chiariniego. W dziale poświęconym ekonomii politycznej znalazło swoje miejsce między innymi streszczenie pracy Josepha Droza „*Économie politique, ou Principes de la science des richesses*” oraz informacja o polskim przekładzie dzieła Adama Smitha „O bogactwie narodów” („*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*”, 1776), który „leży już od kilku lat w rękopismie do druku przygotowany”²⁰. Wrześniowy numer prezentuje także ar-

¹⁷ Przekłady Stanisława Kłokockiego z zakresu pedagogiki drukował również *Pamiętnik Umiejętności Czystych i Stosowanych* (Renouard 1829, s. 162–182, 279–292 i s. 55–72; Gindroz 1829, s. 243–255).

¹⁸ O zainteresowaniach pedagogicznych Czartoryskich szczegółowo pisała ostatnio Zofia Gołębiowska (Gołębiowska 2005).

¹⁹ Zagadnieniom tym poświęca Szyrma w całości jeden rozdział „Przypomnień z podróży”, w którym pisze o wychowaniu angielskim oraz szczegółowo analizuje metody nauczania elementarnego według zasad zaproponowanych przez Josepha Lancastra i Andrew Bella.

²⁰ Autorem przekładu dzieła angielskiego ekonomisty, powstałego przed rokiem 1814, był także Stanisław Kłokocki. Fragmenty „Rozprawy o handlu zbożowym i o ustawach dotyczących się han-

tykuł „O zamorskich osadach holenderskich i angielskich”, będący tłumaczeniem z „Résumé de l’histoire du commerce et de l’industrie”, wydanego w 1826 roku w Paryżu.

Dział historyczny reprezentują rozprawy, a właściwie rozbiory dzieł zagranicznych autorów, poświęcone dziejom państwa węgierskiego i imperium tureckiego. W tomie drugim zawarto fragmenty z „Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski” Narcissa Achilla de Salvandy’ego, książki wydanej w Paryżu w 1829 roku, drugiej z kolei pracy poświęconej przez francuskich historyków Janowi III Sobieskiemu²¹.

W sekcji statystyki uwaga skupiła się na handlu, którego dotyczą aż dwie rozprawy z pierwszego tomu: „O handlu od panowania Karola Wielkiego do krucjat i potędze Wenecji i Genui”, „O handlu miast hanzeatyckich i odkryciach Portugalczyków w Indiach, Hiszpanów w Ameryce”²². Tu zamieszczona została rozprawa „Zdanie sprawy z podróży po niektórych krajach Europy z polecenia rządu odbytej, w zamiarze zwiedzenia zakładów dla ubogich i więźni” autorstwa Fryderyka Skarbka.

Wykład dotyczący zakładów poprawczych i więzień jest kontynuowany w dalszych numerach czasopisma, a dokończenie relacji Fryderyka Skarbka umieszczono w przedostatnim, trzecim tomie pt. „O więzieniach i zakładach poprawczych zdanie sprawy”. We wrześniowym numerze opublikowano tekst „Stan więzień i domów poprawy w Stanach Zjednoczonych”, będący zapisem relacji Aleksandra Kozuchowskiego. Również w *Pamiętniku Umiejętności Czystych i Stosowanych* redaktorzy poświęcili sporo miejsca opisom domów poprawczych i więzień. Traktują o tym dwa artykuły autorstwa Fryderyka Skarbka: „O zasadach urządzenia więzień i domów poprawy w Anglii”, „O instytucie berlińskim dla poprawy moralnej zepsutych dzieci”.

W działach poświęconych polityce, historii oraz statystyce widoczne są wyraźnie kierunki recepcji przez Szyrmę myśli europejskiej. Bez wątpienia najbliższe redaktorowi *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* były stanowiska uczonych angielskich i francuskich, z zauważalną dominantą Brytyjczyków. Czteroletnia podróż po Anglii i Szkocji, którą Szyrma odbył z polecenia Czarotoryskich, stanowiła niewątpliwie permanentne źródło inspiracji dla całej jego późniejszej działalności naukowo-literackiej. W jej trakcie Szyrma podziwiał sukcesy handlowe, przemysłowe i rolnicze, osiągnięcia literackie i intelektualne,

dlu” opublikowano w Warszawie (1814 r.). Z tej dziedziny Kłokocki przed 1815 rokiem tłumaczył jeszcze: Ch. Ganilha, „O dochodzie publicznym”, B. Franklina, „Uwagi nad powiększeniem zapłat robotnikom i rzemieślnikom, którego będzie przyczyną w Europie rewolucja amerykańska”, T.R. Malthusa, „O zaludnienia siły”, A.F.G. Crome, „Wstęp” do dzieła J. Soden pt. „Narodowa ekonomia”, G.P.M. de Lévisa, „Uwagi nad skarbem narodowym we względzie moralnym”, przekład powstał około roku 1817.

²¹ Pierwsza biografia Jana III została wydana w 1761 roku przez księdza François Gabriela de Coyer „Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne”.

²² Artykuły, co akcentuje wydawca w komentarzu, są dalszym ciągiem publikacji ogłoszonych w II tomie *Pamiętnika Umiejętności Czystych i Stosowanych*.

jak i angielski ustrój polityczny, budzący zresztą zachwyt całej ówczesnej Europy. Poruszone w sekcji politycznej oraz statystycznej problemy opisał Szyrma szczególnie w ostatnich piętnastu rozdziałach swoich „Przypomnień z podróży”, w których skupił się na drobiazgowych rozważaniach dotyczących instytutów naukowych, instytutów sztuki, zakładów dobroczynnych, więzień, domów poprawy czy zagadnień pedagogicznych. Niektórym obserwowanym instytucjom poświęcił Szyrma osobne i obszernie studia. Artykuł „O zasadach urzędzenia więzień i domów poprawy w Anglii” był pierwszym tekstem, jaki przedstawił późniejszy redaktor *Pamiętnika* na posiedzeniach Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Wybór rozpraw z omawianych działów *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* świadczy o zainteresowaniu Szyrmy przede wszystkim bieżącym życiem społeczno-politycznym Anglii²³, a także o pragmatycznym stosunku do historii, która traktowana jest przez niego jako część nauki o państwie²⁴. Biorąc jednakże pod uwagę fakt rozległych zainteresowań historycznych Czartoryskich (Skowronek 1981), a także Szyrmy, którego „Przypomnienia z podróży” dowodzą jego dużej erudycji historycznej, dział poświęcony historii w *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury* nie jest urozmaicony.

Interesująco natomiast przedstawia się część przeznaczona dla archeologii, w której uwypuklone zostały wciąż niegasnące zainteresowania etnograficzne Szyrmy. W części tej umieszczono m.in. „Opis mogiły pod wsią Ruszcza w Sandomierskim” Joachima Lelewela. Przy okazji artykułu Lelewela redaktor przypomina o swoim opisie okolic Góry Marcinowskiej w Prusach Wschodnich, który zamieszczony był w IV tomie *Pamiętnika Umiejętności Czystych i Stosowanych*. Lach Szyrma odwiedził Górę Marcinkowską zapewne podczas dwóch pieszych wędrówek w strony rodzinne (1812, 1819). Píše o tym Zorian Dołęga Chodakowski (któremu również poświęca redaktor kilka stron w swoim piśmie) do Łukasza Gołębiowskiego w czerwcu 1819 roku: „Do Szyrmy Lacha (ale pocziwego) pisałbym, tylko daremnie, bo on musi być koło Rajgrodu i Bakalarzewa. Zapewne przywiezie mi opisanie tych miejsc i góry jakiejś pięknej, o której mi często wspominał”²⁵. Szyrma już w 1818 roku w piątym numerze *Dziennika Wileńskiego* publikuje „Dumki ze śpiewów ludu wiejskiego Czerwonej Rusi. Jaś

²³ Gołębiowska zwróciła uwagę na to, że Czartoryskich interesowały przede wszystkim angielskie książki poświęcone funkcjonowaniu centralnych instytucji państwowych oraz mówiące o życiu społeczno-politycznym Anglii. Brytyjską myśl filozoficzną i polityczną reprezentowały w bibliotece puławskiej m.in. dzieła Johna Locke’a, Henry’ego Bolingbroke’a, Davida Hume’a, Adama Smitha, Edmunda Burke’a, Thomasa Paine’a, Williama Palleya, Jeremy’ego Bentham’a (por. Gołębiowska 2000, s. 152–164).

²⁴ Podobnie traktują historię Czartoryscy, co odzwierciedla nawet układ zbiorów biblioteki. Książki poświęcone historii znajdują się w dziale nauki o państwie. Powiązania między polityką a historią są w środowisku puławskim powodowane działalnością polityczną przedstawicieli rodu, zwłaszcza Adama Jerzego Czartoryskiego.

²⁵ Opis podróży Lacha Szyrmy z 1819 roku został umieszczony przez przyjaciółkę pisarza Klementynę z Tańskich Hoffmanową w jej „Dziejach”. Relacja urywa się na Węgorborku (Węgorzewie), z którego Lach Szyrma wyruszył pieszo w strony rodzinne.

i Zosia. Zdanek i Halina”, a w rok później „Kamillę i Leona. Naśladowanie «Le-nory» Bürgera” umieszcza autor w *Pamiętniku Naukowym*.

Ważną część *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* stanowią informacje o wydaniach nowych dzieł. Krystyn Lach Szyrma, związany ze środowiskiem kulturalno-literackim Puław, często zamieszcza w *Pamiętniku* dane o publikacjach Puławian. Już w pierwszym zeszycie pisma donosi o wydanej w drukarni puławskiej drugiej edycji „Pojaty” Feliksa Bernatowicza. Informuje również o edycji dwóch dzieł Łukasza Gołębiowskiego „O ubiorach polskich” oraz „Lud polski, jego zwyczaje i zabobony”. Krótko wspomina się również o dramacie Wiktora Hugo „Hernani, czyli honor kastylijski”, który przełożony został przez Hipolita Błotnickiego oraz Karola i Leona Jana Sienkiewiczów, a następnie wydany w drukarni puławskiej (1830)²⁶. W siódmym zeszycie pisma pojawiła się informacja o opublikowanym w Lipsku 1829 roku dziele „Erinnerungen an Pula-wy mit Ansichten aus den Gärten von Pulawy” Eugena von Gutschmida.

Dział „Nowe dzieła” informował nie tylko o ukazujących się książkach, ale zawierał także ich dane bibliograficzne (najczęściej miejsce i rok wydania, a także format, liczbę woluminów, rzadziej cenę egzemplarza), a w omówieniu uwypuklane były przede wszystkim pozytywne aspekty dzieła. W większości zeszytów umieszczone zostały też informacje o dziełach, które ukazały się bądź były przygotowane do druku w drukarni Gałęzowskiego. Kilkakrotnie pojawiła się również kilkustronicowa informacja zatytułowana „Uwiedomienie ze składu” F.S. Dmochowskiego. Redaktor, zgodnie z ówczesną praktyką, traktował swoje czasopismo jako ważne miejsce służące propagowaniu czytelnictwa i informowaniu o bieżącej produkcji wydawniczej, a także nowinach ze świata naukowego.

Sporo miejsca w tym dziale poświęcono inicjatywom włoskiego filologa Sebastiano Ciampiego, wymieniając przede wszystkim katalogi poloników stworzone przez tego uczonego, który od 1822 roku był korespondentem naukowym Uniwersytetu Warszawskiego i gromadził materiały na temat historii i kultury polskiej. Uzupełnieniem tej części *Pamiętnika* jest sekcja recenzji oraz informacji krytycznych dotyczących polskich i zagranicznych publikacji. Lach Szyrma, zauważając braki ówczesnej krytyki literackiej, wystąpił na posiedzeniu TPN z projektem tzw. eforatu krytycznego, z którym powiązał rozbudowę swojego *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury*:

Jedna atoli niwa leżała od Towarzystwa odłogiem puszczonea, a której uprawy wzrost krajowej literatury i umiejętności i same okoliczności zdają się szanownych członków z obydwóch działów wzywać. Niwą, o której tu mówię, i na której jeszcze bogate dla towarzystwa pozostają do zebrania i udzielenia narodowi plony, jest

²⁶ Karol Sienkiewicz, współpracując ze swoim bratem Janem Leonem oraz Hipolitem Błotnickim, redagował również miesięcznik *Skarbiec dla Dzieci*. *Skarbiec*, jedno z najcenniejszych osiągnięć Drukarni Bibliotecznej w Puławach, był pismem popularnonaukowym, o wyraźnym profilu edukacyjnym, ukazującym się w dwóch wersjach – czarno-białej, tańszej, oraz droższej, zawierającej kolorowe litografie. Wiele materiałów w „snopkach” pisma wydawanego od kwietnia do listopada służyło początkowej nauce języka angielskiego i francuskiego.

ocenianie dzieł w kraju wychodzących, czyli ich krytyka, rozsądna, umiarkowana, bezstronna, gruntowna, przez którą by autor, za chęć przysłużenia się ojczystej literaturze nie był, jak się często teraz dzieje, czerniony, poniżony, lecz we właściwym świetle wystawiony, tak żeby nie tylko swojej pracy znalazł należyte ocenienie, usterek rozsądne sprostowanie, lecz i do dalszych prac pożyteczne wskazówki, a nie zniechęcenie (cyt za: Chojnacki i Dąbrowski 1971, s. 71–72).

Plan ten zakładał w dalszej kolejności stworzenie wykazu dzieł polskich wydanych w kraju i za granicą i recenzowanie wybranych pozycji. Lach Szyrma podkreślał rzetelność i naukowość przedsięwzięcia i zalecił, aby recenzenci konsultowali się przy formułowaniu oceny ze specjalistami z danego przedmiotu. W zależności od ważności dzieła oceny winny być pisane jako rozprawy, recenzje bądź notatki sprawozdawcze. *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i LiteratURY*, zgodnie z intencją wydawcy, miał się stać czasopismem pomocniczym dla *Roczników Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, niemogących pomieścić wszystkich ocen ze względu na ograniczenia ilościowe.

W rozprawach dotyczących literatury sporo miejsca poświęca się poezjom gminnym: w *Pamiętniku Umiejętności Czystych i Stosowanych* – ruskim, w *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i LiteratURY* – czeskim. W artykule „O przekładzie Wallenroda Mickiewicza na język niemiecki przez I. Elkanę” podniesiona została kwestia wartości literatury narodowej i znaczenia przekładu, a przede wszystkim podkreślony geniusz wieszca:

Dziś i nasz naród, który długo na obcych kształcił się wzorach, poczyna się własnymi wywdzięczać swoim mistrzom, a dowcip, pomysły, natchnienia i uczucie Krasickiego, Niemcewicza, Karpińskiego, Trembeckiego, brzmia na lutni nastrojonej nad Renem, Newą, Sekwaną, Tamizą. Lecz żaden poeta żyjący i zmarły nie zyskał tyle podziwienia i powszechniejszego zajęcia, ile śmiała wyobraźnia Mickiewicza. Wiadomo rodakom, że niektóre jej utwory przyswojone już zostały rosyjskiej, włoskiej i nawet perskiej mowie (Elkan 1830, s. 312).

Bezpośrednio po artykule przytoczono dwa utwory Mickiewicza: „Pierwiosnek” oraz „Stopy akermzańskie” w wersji polskiej i w przekładzie na język czeski. Sam Szyrma już w 1833 roku przetłumaczył na język angielski „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego”. W „Przedmowie” poprzedzającej translację wyraźnie zaakcentował wybitność Mickiewicza i uznanie dla jego twórczości:

Przedstawiamy tu w tłumaczeniu angielskim książkę napisaną przez wybitnego poetę polskiego, Adama Mickiewicza, którego geniusz uczynił go przedmiotem surowych prześladowań, jakie jeszcze przed wybuchem walki o niepodległość skazały go na dobrowolne wygnanie (Chojnacki i Dąbrowski 1971, s. 191).

W dziele poświęconym poezji oprócz próbek twórczości Mickiewicza ukazały się m.in. recenzje tomików i utwory Stefana Witwickiego („Poezje biblijne”, „Piosnki sielskie”), Aleksandra Chodźki („Derar”), Józefa Korzeniowskiego („Do poety”, „Światelko”), Stanisława Jachowicza, Antoniego Goreckiego, Tymona Zaborowskiego („Dumy podolskie”). Otwarcu na nowe prądy estetyczne Korzeniowski, Zaborowski, Witwicki, Chodźko, często atakowani przez warszawską

krytykę literacką, doczekali się w *Pamiętniku* przychylnych ocen i recenzji. Pisarze ci, mimo zainteresowania okazywanego nowym tendencjom w literaturze, pozostawali, podobnie jak redaktor *Pamiętnika*, neutralni w sporach okresu przełomu romantycznego. Wydawca przywołuje nawet sytuację sporów warszawskiej krytyki wokół poezji Aleksandra Chodźki, wartościuje ją wyraźnie pozytywnie, ale ostateczną ocenę pozostawia czytelnikom:

Od chwili zjawienia się w Warszawie poezji Aleksandra Chodźki tyle o nich wydrukowano, po różnych pismach czasowych, sprzecznych między sobą zdań i spostrzeżeń, że nam nie pozostaje więcej do uczynienia, jak tylko, przez wyjątki celniejszych miejsc postawić czytelników, zwłaszcza nie mających oryginału pod ręką, w możności sądenia podług własnego przekonania i smaku. Poezje Chodźki obejmują pieśni ludu nowogreckiego, poezje azjatyckie, a mianowicie arabskie i perskie i poezje różnych narodów europejskich, pod które i oryginalne płody naszego poety podciągamy (...). Gdyby nie uwaga na inne przedmioty jakie wchodziły w obręb pisma naszego, weszłyby tu niektóre wyjątki z elegii perskich, równie jak tłumaczenia urywkowych poezji Byrona, Goethego, Żukowskiego i innych, lecz przytoczone przykłady, jak rozumiemy, postawią uważnego czytelnika na tym stanowisku, że potrafi osądzić, czy Aleksander Chodźko istotnie, jest lub nie jest poetą i o ile zasłużył u nas i w potomności na wdzięczną pamięć (cyt. za: Chojnacki i Dąbrowski 1971, s. 265–285).

W *Pamiętniku*, oprócz dum i ballad, zamieszczane były również klasycystyczne ody, bajki, a także translacje, głównie z literatury angielskiej. W tłumaczeniu Kłokockiego ukazały się fragmenty zbioru wierszowanych opowieści wschodnich Thomasa Moore'a „Lalla Rookh” oraz „Słońce bezsennych”, „Melodia hebrajska” George'a Byrona. Lach Szyrma kilkakrotnie pisze o Byronie i jego twórczości w swojej relacji podróżniczej, przytaczając angielskie urywki kilku utworów bądź dokonując własnych tłumaczeń. Kilka wersów „Don Juana” umieścił Szyrma przed „Przedmową” do swoich „Przypomnień z podróży”, w których pojawiły się również informacje o utworach: „Cain”, „Childe Harold's Pilgrimage”, „The Corsair”, „The Curse of Minerva”, „Don Juan”, „Sardanapalus”. Utwory Byrona napływały do Puław często tuż po ich ukazaniu się, wszystkie w języku angielskim, z wyjątkiem zbiorowego wydania paryskiego z roku 1820 (por. Gołębiowska 2000, s. 152–164).

Z kolei Thomas Moore zawdzięcza swą popularność w Polsce patriotycznym „Melodiom irlandzkim”, których część przetłumaczono w latach 1829–1831. Wyjątki z poematu „Lalla Rookh” pojawiły się już w 1822 roku (Krajewska 1991, s. 22–26). Szyrma cenił oba utwory Moore'a, czemu dał wyraz w swoich uwagach dotyczących literatury angielskiej, zamieszczonych w „Przypomnieniach”.

Dział poświęcony powieści zawiera wybór z utworów zaprzyjaźnionej z redaktorem Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, fragment „Ragany, czyli pło-

chości” Łucji Rautenstrauchowej oraz „Powieści wschodnie” Saadiego w tłumaczeniu i z przedmową Stanisława Kłokockiego²⁷.

Dwa artykuły *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* poświęcone zostały magnetyzmowi zwierzęcemu. W pierwszym „O magnetyzmie zwierzęcym” podkreśla się wagę wiedzy o zjawisku, a także precyzuje się cel rozważań, którym jest odniesienie teorii magnetyzmu do człowieka. Drugi tekst poświęcony temu zagadnieniu: „Historia leczenia wołów, skrofułów przez dotknięcie ręki królewskiej” Feliksa Żochowskiego to tłumaczenie i ocena dzieła Justyna Kernerera, niemieckiego poety i orędownika magnetyzmu zwierzęcego. Polskie zainteresowania magnetyzmem jako nową teorią psychofizyczną stają się widoczne w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku.

Ważnym ośrodkiem skupiającym zwolenników mesmeryzmu było Wilno (Joczowa 1991; Płonka-Syroka 2007), gdzie zyskał on popularność wśród młodzieży akademickiej, do której należał również redaktor *Pamiętnika*, będąc studentem na Oddziale Literatury i Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego. Popularność magnetyzmu w środowisku wileńskim mogła pozostawić pewne ślady w wyobraźni Szyrmy, który przed działalnością wydawniczą nie zajmował się tym zjawiskiem²⁸.

Dobór materiałów drukowanych w piśmie miał swoje uzasadnienie w poglądach i doświadczeniach Szyrmy. W swoich „Przypomnieniach z podróży” sporo miejsca poświęcił redaktor nauce i literaturze w Edynburgu, notując o czasopiśmiennictwie:

Dzieł wychodzących wtedy większy niż kiedykolwiek natłok, a konieczność obeznania się z nimi dla każdego światłego obywatela i urzędnika dała czuć potrzebę pisma mającego na celu krytyczny ich rozbiór i wyrokowanie o nich zgodnie z postępowaniem oświaty i potrzebami wieku. W celu zaradzenia takowej potrzebie zjawilo się wspomniane *Edinburgh Review*, w którym zamierzono rozbierać dzieła tak w kraju, jak za granicą ogłaszane; obręb więc pisma rozciągnął się do wszystkich nauk gałęzi, zostawiając przez to piszących (Szyrma 1981, s. 88–91).

Pisząc dalej o *Edinburgh Review*, Lach Szyrma oceniał układ czasopisma i wartość artykułów, przyznając prym publikacjom o treści politycznej, historycznej oraz literackiej. Wymieniał też inne pisma, m.in. *The Quarterly Review*²⁹, *The New Monthly Magazine*, który odznaczał się „starannym wypracowaniem,

²⁷ Przekład powstał zapewne około roku 1816. W *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury* zamieszczono fragmenty dzieła Saadiego (1830, t. 4, s. 190–208). Pozostała część dzieła znajduje się w rękopisie Biblioteki Czartoryskich (sygn. 2991). W tym rękopisie znajduje się też przekład „Zadiga” Voltaire’a, również autorstwa Kłokockiego.

²⁸ Teza Marii Joczowej dotycząca wpływu, jaki wywarła teoria magnetyzmu na młodzież wileńską, dotyczy zwłaszcza kręgu filomackiego, a także związanych z Wilnem w ich latach młodości przyszłych reprezentantów romantyzmu, ale i Szyrma, związany z Uniwersytetem Wileńskim, musiał się właśnie wtedy zetknąć po raz pierwszy z tym zjawiskiem.

²⁹ Kilkanaście numerów zarówno *The Edinburgh Review*, jak i *The Quarterly Review* napłynęło do biblioteki puławskiej. W spisie nabytków bibliotecznych po 1828 roku znalazły się m.in. numery 80, 81, 69, 70, 71, 82, 83 *The Edinburgh Review* oraz numery 60, 61, 16, 29, 39, 40, 48, 49, 50–51, 62, 63 *The Quarterly Review*.

gruntownością nauki, różnorodnością przedmiotów i niemal klasycznym, jak na romantyczny wiek, doborem myśli”, *The London Magazine* i *The Literary Gazette*, która „donosi o wychodzących dziełach angielskich i zagranicznych” (Szyrma 1981, s. 92–93).

Podczas pobytu w Edynburgu, gdzie przebywał nie tylko ze swym podopiecznym Adamem Konstantym, ale także z mieszkającymi w tym czasie w Anglii Polakami: Konstantym i Andrzejem Zamoyskimi, Karolem Sienkiewiczem i Gotardem Sobańskim, Szyrma słuchał wykładów ekonomii politycznej u Johna MacCullocha, kursów filozofii moralnej u Johna Wilsona i dziejów literatury angielskiej. Dzięki odbytym podróżom poznał nie filozofię teoretyczną, ale „żywą i praktyczną”; i to, jak pisał wiele lat później w „Pamiętniku mego życia”:

[...] było wielkim pożytkiem i nie lada sposobem do utwierdzenia mnie w systemie filozofii szkockiej, jaką Reid, Adam Smith, Dugald Stewart, Tomasz Brown i Jan Wilson z katedr swoich wykładali. Nazywamy ją filozofią moralną dla odróżnienia od nauk fizycznych lubo i w tym nie odmawiano, jak wówczas w Niemczech, miana filozofii, zwano ją tylko naturalną (Szyrma 1873, s. 6–7).

W trakcie podróży zaznajamiał się także ze stanem szkolnictwa średniego i wyższego, manufaktur, zakładów dobroczynnych i medycznych. Interesował się jednak przede wszystkim pracami wymienionych już Thomasa Browna, Adama Smitha i Dugalda Stewarta, o których wspomina się w dwóch warszawskich czasopismach. Również w „Książce wypisów angielskich” widać wyraźnie ślady jego fascynacji konkretnymi postaciami z dziedziny nauki i literatury.

Jak słusznie skonstatował badacz twórczości Lacha Szyrmy, w części historycznej podręcznika do języka angielskiego wymienieni są Hume, Smollet, „w moralnej: Chesterfield, Franklin, Goldsmith, Blair, Steel, Sterne, Lyttelton; w poetyckiej: Szekspir, Pope, Walter Scott, Moore, Lord Byron, Shelley, Southey, Campbell, Wilson” (Chojnacki i Dąbrowski 1971, s. 188–189), a więc wszyscy, których opisał i których dziełami zachwycił się w „Przypomnieniach z podróży”. Śledząc trasę wędrówki Lacha Szyrmy po zachodniej Szkocji, można stwierdzić, że wędrował on śladami Osjana i bohaterów Waltera Scotta, autorów szczególnie bliskich Puławom, z którymi na długie lata spłotył się jego losy³⁰.

Te i podobne doświadczenia wyniesione z angielsko-szkockiej wyprawy odbiły się w *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury* i warszawskiej działalności Lacha Szyrmy, jednego z najwybitniejszych ówczesnych anglofilów³¹. Warto odnotować, że Lach Szyrma już w latach dwudziestych XIX wieku stał się również rzecznikiem i propagatorem sprawy i kultury polskiej w Wielkiej Brytanii, do której to roli powróci ponownie po upadku powstania listopadowego,

³⁰ Recepcja literatury angielskiej w Puławach będzie przedmiotem odrębnego tekstu. Jest to zagadnienie niezmiernie interesujące, wzięwszy pod uwagę, że powiązania Czartoryskich ze światem kultury angielskiej sięgają końca XVII wieku, a nasilają się najbardziej właśnie na przedprożu romantyzmu.

³¹ Podróż, zainteresowania i działalność Lacha Szyrmy w Anglii omawiają: Chojnacki i Dąbrowski 1971; Hleb-Koszańska 1932; Gołębiowska 2000.

gdy osiadł w Anglii na stałe³². Po 1831 roku redaktor *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i LiteratURY* został łącznikiem między Polską a Anglią, a także emigracją angielską a paryską, reprezentowaną przez Karola Sienkiewicza, drugiego puławskiego anglofila, którego jednak nowa sytuacja polityczna kraju powiązała z Francją, gdzie zbliżył się z obozem Hôtel Lambert³³.

Strategia przekładowa wydaje się wyrazem konsekwentnie realizowanego przez Lacha Szyrmę programu, zakładającego tłumaczenie literatury, myśli estetyczno-literackiej, polityczno-społecznej i nowszej filozofii zachodnioeuropejskiej. Problemy poruszane w tłumaczeniach zamieszczonych w *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i LiteratURY* będą obecne w późniejszej działalności Lacha Szyrmy.

Do zagadnień związanych z edukacją, religią i z kwestiami politycznymi powrócił w latach 1835–1840, kiedy w *The British and Foreign Review* ukazały się m.in. artykuły: „State and prospect of Poland”, „The Poles and the Czar”, „The Polish war of independence 1830–1831”, „Russian system of education, Church and State: The Russo-Greek Church”, „The court and government of Russia”. W latach 1844–1846 na łamach *The New Quarterly Review* Lach Szyrma wielokrotnie wypowiadał się w swoich rozprawach bądź rozbiorach dzieł o interesującej go sprawie Polski, kwestii wschodniej czy szerzej słowiańskiej, np. w rozprawach: „Copernicus and his native land”, „The book of the proscribed”, „The Yatican and the Gabinet of St. Petersburg”, „Poland and Slavonia, Russian Laws and White Slavery”, „Present aspect of Eastern Europe”.

Lach Szyrma pozyskał do współpracy w swoim czasopiśmie wielu znanych i cenionych ówczesnie ludzi pióra, m.in. Antoniego Goreckiego, Stanisława Jachowicza, Józefa Korzeniowskiego, Joachima Lelewela, Fryderyka Skarbka, Jędrzeja Śniadeckiego, Klementynę z Tańskich Hoffmanową, Stanisława Kłokockiego. Debiutował w nim student Lacha Szyrmy, przyszły autor „Chowaniny, czyli systemu pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży” Bronisław Ferdynand Trentowski, publikując swoją pracę magisterską pt. „Eufonia, jako zasada języka pol-

³² W latach 1821–1822 Lach Szyrma publikował artykuły na łamach znanego konserwatywnego czasopisma *Blackwood's Magazine*, wydawanego przez zaprzyjaźnionego z Szyrmą profesora filozofii i poetę Johna Wilsona. Wkrótce rozprawy zostały wydane anonimowo jako „Letters Literary and Political on Poland”, w których Szyrma przedstawił polską tradycję kulturalno-literacką od jej początków aż po czasy współczesne. Sermierz patriotyzmu i polskości pomagał znanemu tłumaczowi literatury słowiańskiej Johnowi Bowringowi, który przygotowywał pierwszą w języku angielskim antologię poezji polskiej. Po powstaniu listopadowym poświęcił się Lach Szyrma działalności w Literackim Towarzystwie Przyjaciół Polski, organizując pomoc rodakom, a jako korespondent *Czasu* i *Gazety Warszawskiej* informował czytelników polskich o tym, co się dzieje w Anglii. Z tego okresu pochodzi także działalność odczytowa Szyrmy. Syn ziemi mazurskiej poświęcił swoje mowy m.in. Julianowi Ursynowi Niemcewiczowi oraz Mikołajowi Kopernikowi.

³³ W Bibliotece Czartoryskich w Krakowie znajdują się bloki korespondencji Lacha Szyrmy z Karolem Sienkiewiczem i Hipolitem Błotnickim, puławianami, którzy w Paryżu związani byli nadal z księciem Adamem Jerzym Czartoryskim. Obejmują one kilkanaście lat, dotyczą głównie działalności kulturalno-literackiej i politycznej środowisk, w których znaleźli się korespondenci.

skiego”, w której przedstawiał badania nad językiem, co zapowiadało jego dalsze poszukiwania polskiej nomenklatury filozoficznej i pedagogicznej.

Pismo Szyrmy, mimo iż ukazywało się już po głośnych manifestach programowych warszawskiej krytyki romantycznej i w latach wkraczania romantyzmu polskiego w szczytową fazę rozwoju, nie opowiedziało się za żadną konkretną opcją estetycznoliteracką. Zwłaszcza w dziedzinie literatury *Pamiętnik...* nie zaprezentował skrytykowanego stanowiska, drukując utwory zarówno osadzone w estetyce klasycystycznej i sentymentalnej, jak i bliskie romantyzmowi. Pomimo zamieszczania tutaj tłumaczeń utworów Byrona czy wzmianek o jego życiu i twórczości, a także pomimo omawiania utworów Mickiewicza, środowisko skupione wokół *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* nigdy nie wybrało drogi romantycznej.

Szyrma połączył w piśmie dawne i nowe tendencje kulturalne i literackie, a także rozmaite założenia estetyczne. Wydaje się, że redaktor nie interesował się wyborem między różnymi estetykami literatury, dbając przede wszystkim o akademickość swojego czasopisma. Większość rozpraw i utworów literackich ukazujących się na łamach *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury*, zgodnie z intencją redaktora, miała charakter kształcący i reprezentowała duże walory poznawcze, bowiem pismo Szyrmy było periodykiem naukowo-literackim. W rezultacie *Pamiętnik...* cechował eklektyzm estetyczny i terminologiczny, charakterystyczny jednakże dla większości ówczesnych czasopism³⁴.

Przeznaczenie pisma dla szerszego kręgu czytelników, a tym samym uwzględnienie świadomości odbiorców wpływało również, jak się wydaje, na nieradikalny ideowo profil pisma. Taki trop wskazał jeden z najwybitniejszych autorów drukujących w miesięczniku, Stanisław Kłokocki, uzasadniając zmiany, jakich dokonał w swym przekładzie rozprawy Schillera „O wzniosłem” („das Erhabene”):

Niepewny jestem, czy zasłużyć na wdzięczność czytelników, którym ofiaruję to pismo, lękam się zaś, czy nie stracę całkiem prawa do niej u autora samego. Mógłby powiedzieć Szylle, gdyby żył, że nadto wolnie z nim postąpiłem, nade wszystko, że przez znaczne skrócenie ścieśniam jego naukę. Lecz z drugiej strony nauka ta i w tym sposobie wyłożona, razić jeszcze mocno będzie w kraju, dla którego piszę. Jakożkolwiek bądź, rozumiem, że zaspokoilibym mojego autora, okazawszy mu, iż wolność, jakiej z pędem jego użyłem, nie nadwęża w niczym jego filozofii, ani w Niemczech, gdzie bardzo dobrze jest znana, ani w Polsce, gdzie wyznam szczerze, widzę potrzebę ograniczenia jej nieco (Kłokocki 1830, s. 335).

Pismo Lacha Szyrmy swoją zawartością i formą nawiązuje do profilu kilku ówczesnych czasopism. Badaczka historii prasy warszawskiej Cecylia Gajkowska umiejscowiła *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* w grupie pism

³⁴ W latach 1825–1830, poza pismami związanymi programowo z romantyzmem, ukazywało się kilka innych periodyków m.in. *Dekameron Polski*, *Chwila Spoczynku*, *Motyl*, *Wanda*, *Tygodnik Warszawski Literaturze, Moralności i Krytyce Poświęcony*, *Pamiętnik Sandomierski* czy *Pamiętnik dla Płci Pięknej*.

naukowo-literackich, które nie angażowały się w spory przełomu romantycznego i nie były programowo związane z romantyzmem (Gajkowska 1991, s. 145). Na drugim biegunie znalazły się pisma angażujące się w polemiki literackie i otwarcie opowiadające się za romantyzmem, m.in. *Dziennik Warszawski*, redagowany początkowo przez Maurycego Mochnackiego³⁵ i Michała Podczaszyńskiego, w którym ukazały się m.in. rozprawy Mochnackiego „O duchu i źródłach poezji w Polsce” (1825), Michała Grabowskiego „Myśli o literaturze polskiej” (1825), pierwodruki wierszy Mickiewicza (sonet „Do Niemna”, „Do M***”, „Sen”) oraz Maurycego Gosławskiego (fragment „Podola”), *Gazeta Polska*, w której Mochnacki drukował rozprawę „Myśli o literaturze polskiej” (1828), czy *Kurier Polski*, od grudnia 1830 roku redagowany przez Ksawerego Bronikowskiego, Adolfa Cichowskiego i Maurycego Mochnackiego (Kempa 1971; Puszczyński 1979; Gajkowska 1991).

Jan Kucharzewski w swoim zarysie bibliograficzno-historycznym czasopiśmiennictwa polskiego w wieku XIX dokonał podobnego podziału ówczesnej prasy. Oprócz pism „które ruchowi literackiemu nową torowały drogę”, Kucharzewski wymienia, pośród kilku innych periodyków, *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*, określając go mianem pisma „literackiego krótkotrwałego o zakresie poważniejszym”³⁶. Powaga pisma i jego naukowy profil to najczęściej podkreślane przez badaczy czasopiśmiennictwa XIX wieku cechy *Pamiętnika* (Komarnicki 1926; Giełżyński 1962; Łojek 1966)³⁷.

Choć czasopismo Szyrmy przynosiło ważne informacje naukowe i literackie, rozbiory książek, utwory poetyckie i prozatorskie, tłumaczenia z zachodnioeuro-

³⁵ *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* w czasach swojego ukazywania się był krytykowany w *Kurjerze Polskim* przez Maurycego Mochnackiego za nie zawsze uzasadniony dobór materiałów – artykułów naukowych o różnorodnej tematyce, tekstów łatwo dostępnych bądź przestarzałych. To nie jedyne zarzuty Mochnackiego skierowane pod adresem czasopisma Szyrmy. W rozprawie „O literaturze w wieku dziewiętnastym” Mochnacki pisze: „Wydawca tak filozoficznego dziennika nie jest przecież najfilozoficzniejszy w wyborze przedmiotów, którymi zapełnia pismo swoje, to przyznać trzeba, *cela va sans dire*. Jest to stek zwietrzałych maksym”. W dalszej części rozprawy krytykuje również dobór tekstów z zakresu estetyki i filozofii w dziale *Pamiętnika Umiejętności Czystych i Stosowanych* redagowanym przez Szyrmę, stwierdzając, że „*Pamiętnik* częstuje czytelników swoich wyjątkami o smaku z dzieł Hugona Blaira, a delikatności poprawność kładzie za najwyższe prawo sztuki. *Pamiętnik* przyjacielskim zaleca piórem «Listy Władysława do Celestyny», gdzie cała estetyka mieści się w kojcu między gęsiami i kurami. Nareszcie *Pamiętnik* «Izorę» P. Odyńca uważa za twór geniuszu!!! Słowem *Pamiętnik Umiejętności Czystych* nie najczystsze miewa zdania w rzeczach estetycznych”. Swoje zarzuty skierował Mochnacki również wobec Szyrmy, który odciął redagowany dział *Pamiętnika Umiejętności Czystych i Stosowanych*, a tym samym i późniejszego *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury*, od sporów literackich: „U innych literatów w stolicy różność zdań jak w tej, tak i w każdej innej mierze za nic nie wazy. Pomiatając wszystkimi polemicznymi dyskusjami, znać nie pojmują jeszcze natury opozycji, ruchu i zasady dynamicznej w literaturze” (cyt. za: Mochnacki 2000, s. 24, 50).

³⁶ Do tej grupy zaliczony został jeszcze *Dekameron Polski* redagowany przez Jana Kazimierza Ordyńca, a na przeciwnym biegunie znalazły się czasopisma określone przez Kucharzewskiego jako „pisma lżejsze”, m.in. *Chwile spoczynku*, *Motyl* (por. Kucharzewski 1911, s. 25–27).

³⁷ Rejestru publikacji naukowych dotyczącego dawnej prasy polskiej dokonał Władysław M. Kolasa (2012, s. 35–53).

pejskiej estetyki i filozofii, to jednak nie przetrwało próby czasu, podzieliło los wielu wychodzących wówczas tytułów prasowych³⁸. Ostatni zeszyt *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* zamyka „Uwiedomienie” Szyrmy, w którym informuje on: „Pamiętnik ten z powodu zmian zaszłych w kraju i innych zatrudnień moich wychodzić nadal nie będzie. Prenumeratorowie na rok przyszły raczą odebrać przedpłatę w miejscach, gdzie ją złożyli”³⁹.

Periodyk Szyrmy jest znakomitym przykładem heterogeniczności wychodzących wówczas czasopism, a także ogólnych tendencji rozwojowych ówczesnej prasy, a nawet egzemplifikacją roli, jaką prasa odgrywała w budzeniu i podtrzymywaniu ruchu naukowego przez uczelnie, zwłaszcza uniwersytety i ich kadre naukową (Komarnicki 1926, s. 151)⁴⁰. Z tych powodów *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* powinien być traktowany jako cenny dokument epoki, a także ważne źródło wiedzy o redaktorze, profesorze filozofii Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego i pionierze polsko-angielskich stosunków kulturalnych.

Bibliografia

Literatura podmiotu:

- Elkan I. (1830). O przekładzie Wallenroda Mickiewicza na język niemiecki. *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*, t. 1, s. 312–323.
- Gindroz (1829). O potrzebie wychowania domowego, w pomoc insurekcji publicznej. *Pamiętnik Umiejętności Czystych i Stosowanych*, t. 4, s. 243–255.
- Kłokocki S. (1830). O wzniosłem. *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*, t. 1, s. 335–356.
- Renouard A.Ch. (1829). Uwagi nad urządzeniem szkół średnich, czyli drugiego rzędu między szkołami wyższymi a początkowymi. *Pamiętnik Umiejętności Czystych i Stosowanych*, t. 1, s. 162–182, 279–292; t. 2, s. 55–72.
- Szyrma K.L. (1818). List pisany z Sieniawy 3 września 1818 r., Bibl. Czart., rkps 5521, k. 14.
- Szyrma K.L. (1829). Przedmowa. *Pamiętnik Warszawski Umiejętności Czystych i Stosowanych*, z. 1, s. 1–2.
- Szyrma K.L. (1873). *Pamiętnik mojego życia*. Londyn 1873.
- Szyrma K.L. (1981). *Podróż po Anglii i Szkocji. Przypomnienia z podróży roku 1820–1824 odbytej*. Warszawa.
- Szyrma K.L., Pawłowicz M.A., Janicki F. (red.) (1830). *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*, t. 1–11.

³⁸ Pomimo efemerycznego charakteru, a także ograniczeń cenzuralnych i finansowych, częstych zmian redaktorów i współpracowników, odegrały one ogromną rolę zarówno w programotwórczych polemikach literackich, jak i w upowszechnieniu literatury. To dzięki nim – jak pisała Cecylia Gajkowska – „utrzymywano wtedy żywy kontakt z europejską myślą filozoficzną, przeprowadzono batalię o nową sztukę, publikowano teksty romantyków czy utwory literackie dla czytelnika mniej wyrobionego, starając się skutecznie o poszerzenie kręgu odbiorców” (Gajkowska 1991, s. 144).

³⁹ *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*, t. 4, s. 365.

⁴⁰ Zwrócił na to uwagę Komarnicki (Komarnicki 1926, s. 151), wspominając również o inicjatywach wydawniczych Fryderyka Skarbka oraz Feliksa Bentkowskiego.

Literatura przedmiotu:

- Chojnacki W., Dąbrowski J. (1971). Krystyn Lach Szyrma. Syn ziemi mazurskiej. Olsztyn.
- Dienstl-Kaczyńska K. (1937). Przyczynki do działalności filozoficznej Krystyna Lacha Szyrmy. *Przegląd Filozoficzny*, z. 3, s. 347–348.
- Gajkowska C. (1991). Czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku. W: J. Bachórz i A. Kowalczykowa (red.). *Słownik literatury polskiej XIX wieku* (s. 144–156). Wrocław.
- Giełżyński W. (1962). Prasa warszawska 1661–1914. Warszawa.
- Gołębiowska Z. (2000). W kręgu Czartoryskich. Wpływy angielskie w Puławach na przełomie XVIII i XIX wieku. Lublin.
- Gołębiowska Z. (2005). Oświata i wychowanie w Puławach oraz w kluczu końskowolskim w czasach Czartoryskich. Puławy.
- Hleb-Koszańska H. (1932). *Letters Literary and Political on Poland* Krystyna Lacha Szyrmy. Wilno.
- Joczowa M. (1991). Magnetyzm. W: J. Bachórz i A. Kowalczykowa (red.). *Słownik literatury polskiej XIX wieku* (s. 526–528). Wrocław.
- Kempa A. (1971). Programy redakcyjne i dążności polskiej prasy literackiej w I ćwierćwieczu XIX. *Prace Polonistyczne*, r. XXVII, s. 147–164.
- Kolasa W.M. (2012). Tendencje w badaniach dawnej prasy polskiej (do 1864). Analiza bibliometryczna. *Zagadnienia Informatyki Naukowej*, nr 1, s. 35–53.
- Komarnicki L. (1926). *Historia literatury polskiej XIX w.* Warszawa.
- Krajewska W. (1991). Angielsko-polskie związki literackie. W: J. Bachórz i A. Kowalczykowa (red.). *Słownik literatury polskiej XIX wieku* (s. 22–26). Wrocław.
- Kucharzewski J. (1911). *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji* (zarys bibliograficzno-historyczny). Warszawa.
- Libera A. (1994). *Ćwiczenia Naukowe i Pamiętnik Naukowy* (Uwagi i obserwacje). W: tegoż: *Rozważania o wieku tolerancji, rozumu i gustu. Szkice o XVIII stuleciu* (s. 346–354). Warszawa.
- Łojek J. (1966). *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815–1830*. Warszawa.
- Łojek J. (1972). *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831*. Warszawa.
- Mochnacki M. (2000). *O literaturze polskiej w wieku XIX*. Gdańsk.
- Płonka-Syroka B. (2007). *Mesmeryzm. Od astrologii do bioenergoterapii*. Wrocław.
- Podhajecka M. (2013). *Tracing the Sources of Krystyn Lach Szyrma's English-Polish Dictionary (1828): Inspired or Borrowed?* W: R.W. McConchie, T. Juvonen, M. Kaunisto, M. Nevala, J. Tyrkkö (red.). *Selected Proceedings of the 2012 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL–LEX 3)* (s. 142–159). Somerville: Cascadilla Proceedings Project.
- Pusz W. (1979). „Nowy Parnas” przedromantycznej Warszawy. Bruno Kiciński i grono jego współpracowników. Wrocław.
- Skowronek J. (1981). Zainteresowania historyczne środowiska puławskiego na przełomie XVIII/XIX wieku i ich związki z polityką. W: J. Maternicki (red.). *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX wieku. Zbiór studiów* (s. 125–155). Warszawa.

STRESZCZENIE

Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury powstał w wyniku podziału na dwa odrębne czasopisma *Pamiętnika Warszawskiego Umiejętności Czystych i Stosowanych*, ukazującego się w roku 1829, redagowanego przez Krystyna Lacha Szyrmę, Stanisława Franciszka Janickiego

i Marka Antoniego Pawłowicza, profesorów Uniwersytetu Warszawskiego. Wydawca, Krystyn Lach Szyrma, kontynuował dział poświęcony dyscyplinom humanistycznym i literaturze, zamieszczany w *Pamiętniku Warszawskim Umiejętności Czystych i Stosowanych*, znacznie go jednak rozbudowując i kładąc nacisk zwłaszcza na interesującą go problematykę filozoficzną, pedagogiczną oraz historyczną i na literaturę. *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* wydawany był w Warszawie od stycznia do listopada 1830 roku. Analizując zawartość poszczególnych działów składających się na czasopismo, autorka próbowała opisać rolę, jaką *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* odegrał w życiu kulturalno-literackim epoki, oraz odpowiedzieć na pytania, jakie nazwiska oraz dzieła upowszechniał, jak przedstawiał się jego program na tle ówczesnych prądów literackich, jakie nowe wartości wniósł do polskiej kultury, a także czy spełnił ambicje naukowe redaktora. Przegląd czasopisma pokazał, że pojawiały się w nim ważne informacje naukowe i literackie, omówienia książek, utwory poetyckie i prozatorskie, tłumaczenia zachodnioeuropejskich prac z zakresu estetyki i filozofii. Periodyk okazał się znakomitym przykładem heterogeniczności wychodzących wówczas czasopism, a także ogólnych tendencji rozwojowych ówczesnej prasy, a nawet egzemplifikacją roli, jaką prasa odgrywała w budzeniu i podtrzymywaniu ruchu naukowego przez uczelnie, zwłaszcza uniwersytety i ich kadre naukowe. Zawartość *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* może być także traktowana jako ważne źródło wiedzy o redaktorze, profesorze filozofii Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego i pionierze polsko-angielskich stosunków kulturalnych. Periodyk odegrał istotną rolę zarówno w programotwórczych polemikach literackich, jak i w upowszechnianiu literatury.

Słowa kluczowe: XIX-wieczna prasa warszawska (1815–1831), Krystyn Lach Szyrma, Puławy, *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury*